

1900 DE ANI DE LA NAȘTEREA ÎMPĂRATULUI TRAIAN

Împăratul Traian și casa sa domnitoare

Constantin C. Petolescu

Precum se știe, după moartea lui Augustus, până în anul 68, puterea a revenit succesiv membrilor familiei imperiale, sprijiniți de garda pretoriană. După războiul civil și evenimentele din 68/69, *imperium* a revenit lui Vespasian, căruia i-au urmat, prin asociere, fiul său mai mare Titus, apoi Domitianus; aceștia nu au avut urmași la tron. Așadar, indiferent de sfârșitul violent al ultimului Flavius (18 septembrie 96), problema succesiunii s-ar fi pus după moartea acestuia. Într-o situație normală, soluția ar fi fost probabil adopțiunea.

Astfel a procedat Nerva, alesul Senatului, care l-a adoptat pe *Marcus Ulpius Traianus*. În continuare vom încerca a ne opri asupra originii familiei sale și a împrejurărilor care l-au propulsat la tron.

Informațiile autorilor antici sunt extrem de sărace (Pliniu cel Tânăr, Cassius Dio, Aurelius Victor, Eutropius, HA). Istoricul roman Eutropius (8, 2) afirmă despre ascendența acestuia: *familia antiqua magis quam clara*. Sextus Aurelius Victor indică drept origine a viitorului împărat cetatea Tuder din Umbria (*Liber de Caesaribus*, p. 148): *Ulpus Traianus, ex urbe Tudertina, Ulpus ab avo dictus, Traianus a Traio paterna generis auctore vel de nomine Traiani patris sic appellatus, imperavit annis viginti*. Pomind de la aceste date, unii istorici (R. Syme, mai nou profesoara Alicia Canto de la Universidad Autonoma din Madrid) au stabilit următoarele în legătură cu originile familiei viitorului împărat:

Pe baza unei inscripții pe un paviment în *opus signinum* descoperit la Italica în Spania în anul 1954: *M(arcus) Trahius C(ai) f(ilius) pr(aefectus sau -aetor)* (AnnÉp, 1987, 494 = 1988, 707), s-a tras concluzia că ginta sa originară nu era *Ulpia*, ci *Traia*; de la aceasta derivă cognomenul Traianus¹. Eutropius (8, 2) și Ioannes Lydus (*De mensibus* 4, 23) menționează și un al doilea cognomen al împăratului: *Crinitus*². Gentiliul *Ulpus* provine de la ginta maternă (*Ulpia*) a viitorului împărat, al cărui tată omonim ar fi fost adoptat de socrul său. Dar Aurelius Victor a făcut o confuzie între Tuder, cetate din Umbria și *Tudertania*, regiune din Hispania Baetica. Oricum, din surse epigrafice nu se cunosc *Ulpii* înainte de domnia lui Traian. Dintre predecesorii săi, primul cunoscut a fost tatăl său omonim:

Marcus Ulpius Traianus (pater) (PIR², V 574)³ s-a născut cândva între anii 25-30, probabil dintr-o familie de cavaleri; înnobilat eventual pe timpul lui Nero. Cariera sa ne devine cunoscută abia începând cu guvernarea unei provincii senatoriale: *proco(n)s(ul) Hispaniae B(a)eticae*; apoi legat al legiunii *X Fretensis* în Iudaea, sub ordinele lui Vespasian, în 67-69. Atașamentul față de comandantul său (devenit împărat) i-a conferit consulatul (*suffectus*), probabil în anul 70. A urmat guvernarea unor provincii consulare: Cappadocia-Gallatia (în 70/71), apoi Syria (73/74-77); comanda operațiunilor militare în războiul cu parții i-a adus *ornamenta triumphalia*. În 79/80 a fost *proco(n)s(ul) Asiae*. Din cariera sa mai reținem două înalte sarcini preoțești: *Xvir [s(acris) f(aciundis)]* și *[sodalis] F(l)avialis*. A murit cândva *ante* octombrie 97; divinizat abia în 113: *Divus*

¹ Printr-o etimologie populară (în legătură cu "originea troiană" a poporului roman), contemporanii, îndeosebi militarii, îl numeau *Troianus*; vezi C. C. Petolescu, *Troianus în epigrafia latină*, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 143-145; variantă amplificată în vol. *L'Afrique, la Gaule, la Religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay* (Collection Latomus, 226), Bruxelles, 1994, p. 723-729. Vezi încă, idem, *L'opera dell'imperatore Traiano nel Basso Danubio*, în *Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, București-Iași, 2003, p. 97-102.

² În traducere: "cel cu plete lungi"; epitet al lui Apollo. Eutropius atribuie lui Traian acest *cognomen* probabil prin contaminare cu numele consularului Ulpus Crinitus. *dux Illyriciani limitis et Thraciae*, din timpul împăratului Valerian; acest senator este considerat în HA drept tatăl adoptiv al împăratului Aurelian (*Divus Aurelianus*, 13-15; vezi J. Šašel, Tituli, 5, p. 573).

³ Carmen Castillo, *Los Senadores Beticos. Relaciones familiares y sociales*, Tituli, 5, 1982, p. 514-515. nr. 93; AnnÉp, 2000, 1425.

Traianus Pater. A fost căsătorit cu *Marcia*, de origine necunoscută; în afară de viitorul împărat, au mai avut o fiică, *Ulpia Marciana* (v. *infra*).

M. Ulpus Traianus (viitorul împărat)⁴ s-a născut probabil în anul 53 (Syme), la 18 septembrie (Pliniu cel Tânăr, *Paneg.* 92,4; *Epist.* X 71,2), la Italica în Hispania (aici i s-a ridicat ulterior un templu, *Traianeum*)⁵. După ce a parcurs eventual una din sarcinile preliminare ale vigintiviratului, Traian a servit ca tribun militar (*laticlavus*) în Syria, sub ordinele tatălui său (după Pliniu cel Tânăr, ar fi parcurs 10 tribunate; eventual și în alte provincii). În continuare a parcurs un *cursus honorum* senatorial: *quaestura* (anul 78 ?), *praetura* (84), după care a urmat comanda legiunii VII Gemina în Hispania Tarraconensis. Este posibil să fi luat parte și la războiul cu dacii al împăratului Domitian. În anul 91 a fost consul (*ordinarius*). În 92 l-a însoțit pe împărat în calitate de *comes* în Pannonia. Se presupune că ar fi guvernat și o provincie, eventual Moesia Superior (Syme). La sfârșitul anului 96 era guvernator al provinciei Germania Superior; cealaltă provincie de la Rin, Germania Inferior, era guvernată de Licinius Sura, prieten al lui Traian.

La sfârșitul lunii octombrie 97 a fost adoptat de împăratul Nerva, primind numele de *Imp. Caesar Nerva Traianus* și *tribunicia potestas*. Traian a rămas în continuare în fruntea provinciilor și armatelor de la Rin⁶, primind de la Senat titlul de *Germanicus* (noiembrie 97), pe care-l împărtășește cu Nerva. Îndată după moartea lui Nerva (probabil la 27 ianuarie 98) a fost proclamat *Augustus*, la 28 ianuarie 98; această zi reprezintă *dies imperii* lui *Imp. Caesar Nerva Traianus Augustus* (*Feriale Duranum*, col. I, 14-16⁷). După o inspecție pe *limes*-ul dunărean (consemnată de Pliniu cel Tânăr⁸), Traian intră în Roma (toamna anului 98).

Dintre membrii casei imperiale a lui Traian, mai trebuie reținute numele a trei prințese⁹:

Pompeia Plotina (PIR, P 509), fiica unui *L. Pompeius Plotinus*, născută probabil la Nemausus, înainte de anul 70; căsătorită cu viitorul împărat (cândva între 74/76 și 84/86); proclamată *Augusta* (102 ?); moartă în 123 (*post* 1 ianuarie) și consacrată: *Diva Plotina*. De numele împărătesei se leagă întemeierea cetății *Plotinopolis*, pe fluviul Hebrus (Maritza).

Ulpia Marciana (PIR, V 584), sora împăratului Traian, născută cândva între anii 44-62; căsătorită cu *C. Salonius Matidius Patruinus* (PIR², M 365) (mort în anul 78); ridicată la rangul de *Augusta* (102 ?); moartă la 29 august 112 și divinizată: *Diva Marciana* (*Augusta*). De numele său se leagă întemeierea orașului *Marcianopolis* din Thracia (pe timpul lui Septimiu Sever a trecut la Moesia Inferior).

Matidia (Senior) (PIR², M 367)¹⁰, fiica Marciane și a lui *C. Salonius Matidius Patruinus*; născută cândva înainte de anul 68; o inscripție o menționează cu numele *Salonia Matidia, Augusti sororis filia* (AnnÉp, 1954, 62); proclamată *Augusta* la 29 august 112 (*Matidia Augusta*); moartă în anul 119 (*ante* 23 decembrie) și consacrată: *Diva Matidia* (*Augusta*). A fost căsătorită de trei ori: mai întâi cu un *Mindius* (de la care a avut o fiică, *Mindia Matidia*; PIR², M 368); a doua oară cu *L. Vibius Sabinus* (de la care a avut o fiică, *Vibia Sabina*; PIR², V 414; căsătorită cu viitorul împărat Hadrian); a treia oară cu *Libo Rupilius Frugi* (de la care a avut o fiică, *Rupilia Faustina*; PIR², R 152).

⁴ Vezi: Camen Castillo, *op. cit.*, Tituli, 5, 1982, p. 515, nr. 94; Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 122 și urm. (cu toate datele bibliografice). Vezi încă: *Împărați romani*. 55 de portrete de la Caesar la Iustinian editate de Manfred Clauss. Traducere din limba germană și note de Adolf Armbruster, Editura Enciclopedică, București, 2001; despre Traian: p. 125-140 (Werner Eck). Recent: J. González (ed.), *Trajano emperador de Roma*. Roma, 2000 (Saggi di storia antica, 16) (volumul reunește actele unui colocviu ținut la Sevilla, 14-17 septembrie 1998; vezi AnnÉp, 2000, 40).

⁵ A. Blanco, *Traianeum de Italica*, Sevilla, 1988 (vezi AnnÉp, 1988, 708-710).

⁶ O diplomă militară din 20 februarie 98 (vezi AnnÉp, 2000, 1017) înscrie numele împăratului pe locul unde în mod obișnuit era cel al guvernatorului: *et sunt in Germ[ani]a Inferiore sub Imperatore Traiano Aug(usto)*.

⁷ Yale Classical Studies, 7, 1940, p. 41-43, p. 240-241.

⁸ Vezi și CIL, VI, 1548 (= ILS, 1019): cariera unui personaj anonim, care l-a însoțit pe Traian în calitate de *comes*, cu ocazia acestei inspecții - *[dum] exercitus suos circumit*.

⁹ H. Temporini, *Die Frauen am Hofe Trajans*. Berlin - New York, 1979, *passim*.

¹⁰ Vezi recent: Gheorghe Petre-Govora și Carmen Maria Petolescu, *Diva Matidia*, în vol. *Studia historica et theologica* (v. *supra*, nota 1), p. 93-96.

Vestea adopțiunii și apoi a proclamării ca *Augustus* i-a fost adusă lui Traian de către un tânăr tribun militar, al cărui destin va fi legat de cel al împăratului său: *P. Aelius Hadrianus* (PIR², A 184)¹¹.

Hadrian s-a născut la 24 ianuarie 76 tot la Italica (după Eutropius), nu la Roma (după HA, *Hardr.* 1,3). Bunica sa (anonimă) era sora lui Traianus-pater; tatăl său, *P. Aelius Hadrianus* (numit și *Afer*: Cassius Dio, HA)¹², ajuns pretor, era văr cu viitorul împărat. Mama lui Hadrian, *Domitia Paulina*, era originară tot din Spania, de la Gades. Rămas orfan la 10 ani, i-au fost tutori Traianus, viitorul împărat (*praetorius tunc*: HA) și Acilius Attianus, *eques Romanus*. Din biografia lui Hadrian (în HA) aflăm că acesta și-a însușit o vastă cultură greacă, pentru care avea o mare înclinație spirituală, motiv pentru care contemporanii l-au denumit *Graeculus*. Cariera publică a lui Hadrian ne este cunoscută dintr-o inscripție onorifică de la Atena (CIL, III, 550 = ILS, 308) și din biografia din HA (*Hadr.* 2-3):

- mai întâi, *Xvir s(tlitibus) i(udicandis), praefectus feriarum Latinarum, sevir turmae eq(uitum) R(omanorum)*;

- apoi îndeplinește trei tribunate militare: în legiunea *II Adiutrix* (circa 94) în Pannonia, apoi în legiunea *V Macedonica* (96/97) în Moesia Inferior (din biografia sa aflăm că acum un astrolog, *mathematicus*, i-a prezis că va ajunge împărat; precizare pe care i-o făcuse și un unchi după tată, *Aelius Hadrianus*, priceput în știința semnelor cerești); apoi tribun al legiunii *XXII Primigenia pia fidelis*, în Germania Superioară. Biografia din HA consemnează: "Cu ocazia adoptării lui Traian de către Nerva, trimis spre a prezenta felicitările armatei, a fost transferat în Germania Superioară" (*Traiano a Nerva adoptato ad gratulationem exercitus missus in Germaniam superiorem translatus est*) - deci în octombrie 97. Tot din HA aflăm că s-a grăbit să ajungă primul la Traian (care se afla se pare la Colonia Agrippina - Köln), să-i aducă vestea morții lui Nerva.

Legăturile lui Hadrian cu Traian se vor întări prin căsătoria (pe la anul 100) cu *Vibia Sabina*, nepoata de soră a lui Traian; Hadrian însuși era văr de gradul II cu mama soției sale.

La 25 de ani, Hadrian debutează în cariera senatorială: *quaestor imperatoris Traiani* (a. 101), pe care-l urmează în campania din Dacia, *comes expeditionis Dacicae*, unde este *donis militaribus donatus*. Revenit la Roma, aflăm din HA că a fost însărcinat cu redactarea actelor senatului, *ab actis senatus*. După tribunatul plebei (104), a urmat praetura (105), cu consemnarea din inscripția de la Atena: *praetor eodemque tempore leg(at)us leg(ionis) I Minerviae p(iae) f(idelis) bello Dacico* (în al doilea război dacic), fiind decorat din nou de împărat pentru bravură și încărcat cu daruri: între altele; un inel cu gemă, ceea ce i-a întărit speranța că va fi adoptat (HA, *Hadr.*, 3,7: *quare adamante gemma, quam Traianus a Nerva acceperat, donatus ad spem successionis erectus est*).

În 106, împăratul Traian divide Pannonia: provincia *Superior* rămâne consulară (cu două legiuni; *legio I Adiutrix* se afla în Dacia); *Pannonia Inferior*, provincie cu o singură legiune (*II Adiutrix*, la Aquincum, în care Hadrian servise ca tribun în anul 94), este încredințată lui Hadrian, care poartă un adevărat război cu sarmații iazigi. În 108, Hadrian devine consul (*suffectus*), la vârsta de 32 de ani, fiind avantajat iarăși în cariera sa; biografia din HA (3, 10) consemnează că în timpul acestei magistraturi i s-a făcut cunoscut de către Licinius Sura că va fi adoptat de Traian.

În anii 111/112 este *archon* al atenienilor (în 126 și 129 primește aceeași onoare la Delphi).

Apoi, în campania parthică, îl însoțește din nou pe Traian; biografia din HA insinuează că a primit un comandament prin favoarea împărătesei Plotina: *legatus expeditionis Parthicae tempore destinatus est* (4, 1). În 117 primește guvernarea Siriei (HA, Cassius Dio)¹³ - făcând parte din eșalonul celor mai înalte guvernăminte provinciale. Aici primește vestea (la 11 august 117) că a fost adoptat (*litteras adoptionis accepit*; HA, *Hadr.* 4,6); această dată reprezintă *dies imperii* lui Hadrian. Dar Traian murise deja la Selinus în Cilicia, la 7 august 117.

În legătură cu aceste împrejurări, biografia lui Hadrian din HA (4, 8-10) consemnează însă:

¹¹ Vezi Carmen Castillo, Tituli, 5, 1982, p. 489, nr. 5; A. Kienast, *Kaisertabelle*, p. 128-131 (cu bibliografie); vezi încă: *Împărații romani* (vezi *supra*, nota 4), p. 141-154 (Michael Zahrnt).

¹² Carmen Castillo, *op. cit.*, Tituli, 5, 1982, p. 488-489, nr. 4.

¹³ B. E. Thomasson, *Laterculi praesidium*. Göteborg, 1984, col. 310, nr. 44.

“A circulat zvonul că Traian ar fi avut intenția să lase moștenitor pe *Neratius Priscus*, nu pe Hadrianus, și că mulți prieteni ar fi fost de aceeași părere cu el, până acolo, încât, odată (Traian) i-ar fi spus lui Priscus: «Îți încredințez domnia, dacă-mi va veni ziua fatală»¹⁴. Mulți spun că Traian s-ar fi gândit să moară după exemplul lui Alexandru Macedon, fără să-și lase un anumit succesor, alții afirmă că a voit să trimită la Senat o scrisoare prin care să ceară că, dacă i se va întâmpla ceva, Senatul să dea un nou conducător statului roman; el doar propunând câteva nume din care Senatul să aleagă pe cel mai bun. S-au făcut și afirmații potrivit cărora Hadrian ar fi fost primit în adopțiune printr-o acțiune directă a Plotinei, care, după ce a murit Traian, a pus pe cineva să vorbească în acest sens cu voce stinsă ca și cum ar fi fost împăratul însuși” (*nec desunt qui facti one Plotina e mortuo iam Traiano Hadrianum in adoptionem adscitum esse prodiderint, supposito qui pro Traiano fessa voce loquebatur*)¹⁵.

Și mai drastic este Cassius Dio (LXIX, 1): “Hadrian nu a fost adoptat de Traian”; apoi adaugă: “Tatăl meu, Apronianus, fost guvernator al Ciliciei¹⁶, era foarte bine informat de tot ceea ce privește viața lui Hadrian. El mi-a dat printre alte amănunte și următorul: moartea lui Traian a fost ținută secret timp de câteva zile, pentru ca vestea despre hotărârea luată să aibă vreme să se răspândească. Dovadă a acestei înșelăciuni stă în însăși scrisoarea adresată Senatului, chipurile de Traian. Semnătura era a Plotinei și nu a împăratului, lucru pe care ea nu-l făcuse niciodată cu vreun alt prilej”¹⁷.

Cum rezultă din izvoare, Hadrian a avut doi adversari redutabili. Unul era *Neratius Priscus* (PIR² N 60) - mai tânăr cu 7-10 ani decât Traian (a. 78-80 tribun al legiunii XXII Primigenia, 88/89 pretor, 97 cos.), jurist remarcabil. Celălalt era *Avidius Nigrinus* (cos. 110) (PIR², A 1408), guvernator al Daciei în 115-116¹⁸: orator cunoscut, intelectual cu preocupări filosofice stoice. (înlocuit probabil de C. Iulius Quadratus Bassus).

Puterea i-a fost contestată de marii generali: *Aulus Cornelius Palma Frontonianus* (cos. 99; cos. II ord. 109), *L. Publilius Celsus* (cos. 102, cos. II ord. 113) (cărora Traian le ridicase statui: Cassius Dio, 68,16; dar dușmani ai lui Licinius Sura), *Avidius Nigrinus* și *Lusius Quietus*. Dar complotul nu avea nici o șansă, mai ales că *Avidius Nigrinus* era în momentul crucial un simplu particular; cei patru generali au fost arestați și executați din ordinul Senatului. Curând avea să piară de moarte năprasnică și *M. Laberius Maximus* (PIR², L 9), și el un erou al războiului dacic al lui Traian.

Problema succesiunii începuse probabil să frământeze Senatul roman de mai multă vreme - când împăratul Traian se apropia de vârsta de 60 de ani. Așa se explică poate și tonul inscripției pe care Senatul și poporul roman i-o dedică pe soclul Columnei inaugurată la 12 mai 113¹⁹: *ad declarandum quantae altitudinis mons et locus tantis operibus sit egestus* (afirmația din textul inscripției, cuprinzând motivarea înălțării Columnei, este acceptată aproape întrutotul și de Cassius Dio, LXVIII 16). După părerea noastră, tonul extrem de reținut, rece, al dedicației ascunde o adversitate abia disimulată a Senatului față de autoritarismul lui Traian.

Problema reglării succesiunii era cu atât mai urgentă, având în vedere că împăratul sexagenar pleacă în toamna acestui an (27 octombrie 113) la războiul contra partilor. S-ar putea ca el să fi lăsat într-adins nerezolvată această problemă, pentru a nu lăsa la Roma un Senat dezbinat între

¹⁴ Această afirmație din HA nu poate fi respinsă în totalitate. Printr-o reglare a succesiunii pe termen mai lung (cum procedase cândva Augustus), împăratul Traian ar fi putut impune lui *Neratius Priscus* să adopte pe Hadrian; bunele raporturi dintre cei doi rezultă din faptul că HA (*Hadr.* 18,1) menționează pe *Neratius Priscus* printre apropiații viitorului împărat, făcând parte, alături de cunoscuții juriști *Iuventius Celsus* și *Salvius Iulianus*, din *consilium principis*. De altfel, așa va proceda și Hadrian când va adopta pe *Antoninus Pius*, căruia îi va impune ca urmași la tron doi tineri, viitorii împărați *Marcus Aurelius* și *Lucius Verus*.

¹⁵ Vezi *Istoria Augustă*, București [f. a.], p. 34 (traducere David Popescu).

¹⁶ Pentru cariera lui *Cassius Apronianus* (tatăl istoricului *Cassius Dio*), vezi PIR², C 485; B. E. Thomasson, *Laterculi praesidium*, I, col. 291, nr. 18 (sub *Marcus Aurelius / Commodus*).

¹⁷ Vezi *Cassius Dio, Istoria Romană*, III, București, 1995, p. 321 (traducere Adelina Piatkowski).

¹⁸ I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, I. *Die senatorischen Amtsträger* [Antiquitas, I, 43] Bonn, 1993, p. 19-23.

¹⁹ CIL., VI, 960 (= ILS, 294).

susținătorii lui Hadrian (iar cel mai important dintre ei, Licinius Sura, murise) și partizanii lui Avidius Nigrinus (între care se număra și Servianus, cumnatul lui Hadrian). Poate astfel s-a plămădit ideea pusă în seama lui Traian de HA, cum că împăratul voia să lase nerezolvată problema succesiunii, după exemplul lui Alexandru cel Mare.

Fapt este că Traian dorea, luându-l pe Hadrian în Orient, să-i sporească prestigiul, prin acordarea unui mare comandament în războiul cu parții și apoi prin încredințarea guvernării provinciei Syria. Indiferent de clevețirile celor vechi și de opiniile istoricilor moderni, este limpede că Traian l-a pregătit pe ruda sa Hadrian, legat de tron și mai mult prin căsătoria cu nepoata imperială, pentru domnie. În sfârșit, trecând peste incertitudinea adopțiunii și legitimității succesiunii la purpura imperială, P. Aelius Hadrianus era și s-a dovedit cu adevărat demn de domnie: *capax imperii*.

Abrevieri bibliografice utilizate:

AnnÉp	<i>Année épigraphique</i> , Paris
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
HA	<i>Historia Augusta</i>
ILS	H. Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i>
PIR	Prosopographia Imperii Romani
Tituli 4-5	Atti del Colloquio Internazionale AIEGL su <i>Epigrafia e ordine senatorio</i> , Roma, 14-20 maggio 1981, vol. I: Tituli, 4; vol. II: Tituli 5 (Roma, 1982)